

Wu ming: Πως να ξεχωρίσουμε μια επανάσταση απο οτιδήποτε άλλο (Μέρος Δεύτερο)

Ομιλία του Wu Ming 2 στο UNC Global Education Center, 5 Απριλίου 2011,
Μετάφραση: Τζανακοπούλου Μαρία

Το Νοέμβριο του 2010, όταν και προτείναμε τίτλο για αυτό το συνέδριο, το ζήτημα εντοπισμού του σε τι συνίσταται μια επανάσταση φαινόταν μάλλον εκτός συγκυρίας: διαλέξαμε τον τίτλο με αφορμή τα ιστορικά μας διηγήματα, στα οποία μιλούσαμε για εξεγέρσεις, επαναστάσεις και πολέμους ανεξαρτησίας. Έκτοτε οι εξεγέρσεις έχουν επιστρέψει στη μόδα με τρόπο, που δεν έχουμε ξανασυναντήσει τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Εφημερίδες και περιοδικά είναι πλημμυρισμένα με άρθρα, με τα ερωτήματα που τίθενται να είναι αν, αυτό που συμβαίνει στην Τυνησία ή στη Λιβύη συνιστά επανάσταση ή αν το Μπαχρέιν, το Ομάν και η Συρία θα βιώσουν όντως την επανάσταση κοκ.

Πριν από αυτή την Άνοιξη των Λαών, την περασμένη δεκαετία, ο περί ου ο λόγος όρος χρησιμοποιείτο σε συσχετισμό με χρώματα και ονόματα φυτών και σκοπό είχε να βαφτίσει εκλογικές διαμάχες στη Σερβία, την Ουκρανία, τη Γεωργία, το Κιργιστάν, το Ιράκ και το Ιράν. Σήμερα είναι πλέον ξεκάθαρο ότι οι παραπάνω περιπτώσεις, κάθε άλλο παρά επαναστάσεις αποτελούσαν. Επρόκειτο για πολιτικές καμπάνιες, συχνά μη-βίαιες, με στόχο την απομάκρυνση ισχυρών και αυταρχικών κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών. Κι όμως, πολλοί τις έχουν καταγράψει ως επαναστάσεις ενώ οι ονομασίες διαφόρων χρωμάτων (πορτοκαλί, ροζ, πράσινο, μωβ) αποτελούν πλέον ιστορικό κομμάτι.

Ακόμη πιο πίσω στο χρόνο, το 1989, η ταυτόχρονη κατάρρευση των σοβιετικών καθεστώτων στην ανατολική Ευρώπη ώθησε τους αναλυτές στην αδιάκριτη χρήση του όρου «επανάσταση», ακόμη κι όταν το αποτέλεσμά της διέψευδε κατηγορηματικά τη χρήση του όρου, όπως, για παράδειγμα, συνέβη με τα γεγονότα σε Τσεχοσλοβακία και Ρουμανία.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, αντιμέτωποι με ένα φαινόμενο που δεν έχει σαφή και ομοιογενή χαρακτηριστικά, ούτε επαρκείς προϋποθέσεις: καθεστωτικές μεταβολές μπορούν να προκληθούν από πραξικόπημα, εμφύλιο ή ακόμη και υπό συνθήκες πολιτικής ομαλότητας. Μια επαναστατική, αντίθετα, διαδικασία, μπορεί να διαρκέσει για μακρό χρονικό διάστημα και η επιρροή της στην κοινωνία να μη συνδέεται απαραίτητα με την βίαιη μεταβολή της εξουσίας.

Όπως συμβαίνει με κάθε διαχρονικό όρο, το να πούμε ότι το «χ» συνιστά επανάσταση, προϋποθέτει ότι αυτό το «χ» αποτελεί επιλογή μεταξύ περισσοτέρων μεμονωμένων γεγονότων που συνδέονται γραμμικά μέσα στο χρόνο.

Για παράδειγμα, αν θέλεις να με πείσεις ότι η άνοδος του φασισμού στην Ιταλία συνιστούσε επανάσταση, δεν μπορείς να μου δείξεις ένα βίντεο από την Πορεία προς τη Ρώμη και να μου πεις: «Ορίστε, κοίτα!» Πρέπει, αντίθετα, να πας πέρα από την απλή παρουσίαση ενός μεμονωμένου γεγονότος: πρέπει να περιγράψεις ένα κομμάτι της ιταλικής ιστορίας. Στην πραγματικότητα, πρέπει να πας πέρα και από την απλή περιγραφή και να συνδυάσεις όλα τα στοιχεία της «δραματιστικής πεντάδας» του Κέννεθ Μπουρκ: Πράξη, Σκηνή, Συντελεστή, Μέσα και Σκοπό. Με άλλα λόγια πρέπει να δημιουργήσεις μια αφήγηση της ιστορίας σου, η οποία να ανήκει στο γένος «επανάσταση». Ένα γένος που τα

ορία του είναι συγκεχυμένα. Ένα γένος πάνω στο οποίο ιστορικοί και φιλόσοφοι έχουν χτίσει αντιφατικές μεταξύ τους θεωρίες. Από την άλλη, όπως θα έλεγε και ο Βίτγκενσταϊν, ένας συγκεχυμένος όρος είναι αυτό ακριβώς που χρειαζόμαστε.

Αντίθετα, άλλα σπουδαία ιστορικά γεγονότα έχουν πολύ σαφέστερα όρια, και οι όροι που τους έχουν δοθεί θα έπρεπε να χρησιμοποιούνται με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση.

Μπορεί, λοιπόν, κανείς να ονομάσει ένα γεγονός «πόλεμο» τη στιγμή που αυτός κηρύσσεται από μια κυβέρνηση ως τέτοιος ή όταν ένας στρατός βάλλει κατ' εξακολούθηση κατά ενός άλλου στρατού. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο ο Τζώρτζιο Ναπολιτάνο γελοιοποιήθηκε όταν είπε ότι η χώρα μας δεν βρίσκεται σε πόλεμο με τη Λιβύη του Καντάφι. Ο πόλεμος είναι αυταπόδεικτος, ακόμη κι αν δεν θέλει κανείς να τον ονομάσει έτσι και προτιμάει πιο συμβιβαστικές φράσεις, όπως το «ζώνη απαγόρευσης πτήσεων». Ο πόλεμος μπορεί να είναι αντικείμενο ηθικής αξιολόγησης, αλλά ποτέ οντολογικού προβληματισμού. Και βέβαια, όπως συμβαίνει με όλες τις λέξεις, έτσι και η λέξη «πόλεμος» μπορεί να έχει διαφορετικές σημασίες. Αυτή η δυνατότητα είναι που επιτρέπει στους ιστορικούς να ορίζουν μια μακρά περίοδο έχθρας ως «Τριακονταετή Πόλεμο» ή ως «Ψυχρό Πόλεμο». Ωστόσο στον πυρήνα αυτών των διευρυμένων σημασιών εξακολουθεί να βρίσκεται μια σημασία αυστηρότερη, σαφώς ορισμένη. Αν κάποιος μου έλεγε ότι ο «Ψυχρός Πόλεμος» δεν ήταν πραγματικός πόλεμος, θα του παρέθετα μερικά παραδείγματα: από την Κορέα στην Ουγγαρία, από το Βιετνάμ στο Αφγανιστάν και τη Γρενάδα.

Αντίστοιχα, αν κάποιος ισχυριζόταν ότι τα γεγονότα της Τυνησίας δεν συνιστούσαν πραγματική επανάσταση, θα έπρεπε αρχικά να πούμε και οι δύο πώς ορίζουμε την επανάσταση, και έπειτα να συγκρίνουμε τις αφηγήσεις μας για τη συγκεκριμένη ιστορία.

Αυτό σημαίνει ότι για να ξεχωρίσουμε την επανάσταση από οτιδήποτε άλλο, χρειαζόμαστε μια χρήσιμη ευρετική έννοια αφενός, και μια χρήσιμη αφήγηση αφετέρου. Οι ιστορικοί, φιλόσοφοι και κοινωνικοί επιστήμονες μπορούν να συμβάλουν στο πρώτο κομμάτι, ενώ οι λογοτέχνες και αφηγητές στο δεύτερο.

Εξάλλου, επειδή αυτός δεν είναι και ο μοναδικός σύνδεσμος μεταξύ αφήγησης και επανάστασης, θα ήθελα να σημειώσω τουλάχιστον δύο επιπλέον συνδέσμους, προτού συνεχίσω την ανάλυσή μου.

Ο πρώτος είναι ότι τόσο η αφήγηση όσο και η επανάσταση κινούνται νοηματικά γύρω από το γεγονός της παραβίασης ενός κανόνα. Σε μια συνέχεια συνηθισμένων γεγονότων δεν υπάρχει ούτε ιστορία ούτε επανάσταση. Απούσας μιας πιθανής ρήξης με την κανονικότητα, δεν έχει νόημα να εμπλακεί κανείς με το παιχνίδι της αφήγησης. Η επανάσταση γεννιέται από την ίδια διαλεκτική που γεννάει και κάθε ιστορία: τη διαλεκτική μεταξύ συντήρησης και αλλαγής, μεταξύ αυτού που ήταν και αυτού που θα έρθει.

Δεύτερον, κάθε επανάσταση ενσαρκώνει την προσπάθεια να περιγραφεί ο κόσμος μας με νέους όρους και νέες έννοιες, τόσο σε επίπεδο συμβολικό (βλέπε, πχ, την αλλαγή του ημερολογίου κατά τη γαλλική επανάσταση) όσο και σε επίπεδο υλικό, δηλαδή με υποκείμενα, δικαιώματα και νόμους που ήταν μέχρι πρότινος ανύπαρκτα. Δεν είναι τυχαίο ότι πραξικοπήματα και εμφύλιοι συχνά επιδιώκεται να νομιμοποιηθούν μέσω αλλαγών στη σημειολογία κατά μίμηση της επαναστατικής αναγκαιότητας που αναφέραμε.

Σε αυτή τη φάση μου φαίνεται σαφές ότι αν θέλουμε να αναμετρηθούμε με την

επανάσταση, θα πρέπει να ασχοληθούμε με πολύ περισσότερα υλικά αφήγησης απ' ό,τι ίσως να φαίνεται εκ πρώτης όψεως. Ως προς τα υλικά αυτά, τα μυθολογήματα και τα ρητορικά εργαλεία, θα ήθελα να επιστήσω την προσοχή σε κάποια σκοτεινά σημεία, που ενδέχεται να προκαλέσουν σύγχυση στο οπτικό μας πεδίο, να δηλητηριάσουν την αφήγησή μας και να μας εμποδίσουν να διακρίνουμε ανάμεσα σε μια επανάσταση και κάτι άλλο ή ακόμα να μας εμποδίσουν να διακρίνουμε ανάμεσα σε μια τοξική αφήγηση της επανάστασης και μια αφήγηση υγιή, ανοιχτή, ειλικρινή.

Τοξικές Αφηγήσεις

Ξεκινώντας, ας αναρωτηθούμε τι σκοπό θα μπορούσε να έχει μια τέτοιου είδους αφήγηση. Μια αφήγηση, δηλαδή, η οποία δεν είναι φανταστική αλλά βασίζεται σε αληθινά γεγονότα. Θα μπορούσαμε να απαντήσουμε ότι η εν λόγω ιστορία πρέπει να είναι πραγματική. Αλλά μετά θα πρέπει να εξηγήσουμε για ποια πραγματικότητα μιλάμε: Μιλάμε για την πραγματικότητα ως συμφωνία με τα γεγονότα-μια πραγματικότητα πιθανώς επαρκή για ένα δημοσιογράφο; Ή μιλάμε για την πραγματικότητα ως συνέπεια εντός ενός συστήματος-μια πραγματικότητα του είδους που θα βρίσκαμε στις θετικές επιστήμες και τα μαθηματικά; Στην περίπτωση της αφήγησης –ακόμη κι αν αυτή βασίζεται στην πραγματικότητα- νομίζω ότι θα ήταν προτιμότερο να μιλήσουμε για μια «ποιητική πραγματικότητα», η οποία δεν περιορίζεται στην πιστή αναπαράσταση γεγονότων, αλλά αφορά γενικώς τη σπουδαιότητά τους. Μια αφήγηση είναι «πραγματική» όταν ενισχύει την επίγνωση, την κατανόηση μιας συνέχειας γεγονότων. Με άλλα λόγια, ενώ η απλή μετάδοση έχει σκοπό την περιγραφή γεγονότων, η αφήγηση θα πρέπει να τα κάνει και να μιλούν: θα πρέπει να συνδέει γεγονότα, έννοιες και άτομα.

Όπως έχουμε πει, αξίζει να διηγηθεί κανείς μια ιστορία, όταν αυτή μπολιάζει με το απίθανο τα υποτιθέμενα άκαμπτα αξιώματα της καθημερινότητας. Στα παραμύθια υπάρχει ένας κανονικός κόσμος σε κρίση και ένας ήρωας που αφήνει τον κόσμο αυτό πίσω του με προορισμό έναν ξεχωριστό, ιδιαίτερο κόσμο για να κόψει ένα κομμάτι του και να το φέρει πίσω στην κανονικότητα. Ή παραθέτοντας Αριστοτέλη: ο ποιητής είναι υπέρτερος του ιστορικού γιατί ο ιστορικός αφηγείται τι συνέβη, ενώ ο ποιητής φαντάζεται τι θα μπορούσε να έχει συμβεί. Κάθε ιστορία ξεπηδάει από ένα «τι θα γινόταν αν», εισάγοντας έτσι μια διάσταση υποθετική ή υποτακτική μέσα στο βασίλειο της οριστικής¹. Ακόμη και η πιο ρεαλιστική μη-μυθιστορηματική διήγηση δεν πρόκειται να πει: «έγινε αυτό», αλλά λέει: «θα μπορούσε να γίνει αυτό.» Έτσι, λοιπόν, μια τοξική αφήγηση, μια αφήγηση που δεν κάνει αυτό που θα έπρεπε να κάνει, μπορεί να εντοπιστεί από την έλλειψη της υποτακτικής διάστασης: μια τοξική αφήγηση επιχειρεί να εξαφανίσει το υποθετικό, να μπλοκάρει κάθε πιθανό τρόπο που θα μπορούσε «να πει την ιστορία αλλιώς», να σταματήσει τη διαδικασία που θα μας κάνει να σκεφτούμε εναλλακτικές εκδοχές, άλλες πιθανές ιστορίες, άλλες ποιητικές αλήθειες για τα ίδια ακριβώς γεγονότα.

Με αυτήν την έννοια, όλες οι ιστορίες περιέχουν μια δόση τοξικότητας, γιατί –όπως έδειξε ο Τζωρτζ Λάκοφ (George Lakoff) στη μελέτη του για τις νευρικές συζυγίες: «Όταν δεχόμαστε μια συγκεκριμένη αφήγηση, αγνοούμε την πραγματικότητα που της αντιτίθεται. Οι αφηγήσεις έχουν την ειδική δυνατότητα να καλύπτουν την πραγματικότητα». Αυτό δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να τις εγκαταλείψουμε και να τις αντικαταστήσουμε με τον ψυχρό και αυστηρό Λόγο. Όπως είδαμε, για να εντοπίσουμε μια επανάσταση πρέπει να πούμε την ιστορία της. Η πρόταση του Λάκοφ είναι μια πρόταση ενός Νέου Διαφωτισμού, στον οποίο

«θα αναγνωρίζουμε ότι οι πολιτισμικές αφηγήσεις αποτελούν σταθερό κομμάτι του εγκεφάλου μας, αλλά τουλάχιστον θα έχουμε επίγνωση αυτού του γεγονότος». Ως αφηγητής θα προσέθετα ότι θα ήθελα να παράξω αφηγήσεις που να εντείνουν αυτήν την επίγνωση, που να κάνουν ό,τι είναι δυνατό για να περιορίσουν την τάση τους να αποκρύπτουν την αλήθεια. Τέλος, να δημιουργήσω αφηγήσεις που να ανοίγουν το δρόμο για καινούριες αφηγήσεις εξοπλίζοντας τον αναγνώστη με υποδείξεις, περιπτώσεις και ρωγμές στο λόγο μου.

Έτσι, λοιπόν, στην ειδική περίπτωση αφήγησης μιας επανάστασης, θα ήθελα να κατανοήσω πού βρίσκονται οι τοξίνες και ποιές επιλογές μου ως αφηγητή θα μπορούσαν να τις καταστήσουν επικίνδυνες.

Επιχειρώντας το παραπάνω, θα ξεκινήσω από την αφηγητική δομή που χρησιμοποιεί ο εγκεφάλός μας στην εξιστόρηση οποιουδήποτε γεγονότος κι έπειτα θα την εφαρμόσω στην ειδική περίπτωση εξιστόρησης μιας επανάστασης.

Καταρχάς έχουμε τις «Προϋποθέσεις», δηλαδή το γενικό πλαίσιο που χρειαζόμαστε για την αφήγηση. Στην περίπτωσή μας, οι προϋποθέσεις αποτελούνται από την παρουσία ή απουσία ανθρώπων που απαιτούν πράγματα, τα οποία το κράτος είναι ανίκανο να παρέχει. Αποτελούνται επίσης από την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ελευθερίας έκφρασης, την απουσία ή παρουσία εργατικής τάξης, από τις συνθήκες εργασίας και τις βασικές ανάγκες μιας κοινωνίας.

Έπειτα έρχεται η «Ανοικοδόμηση», δηλαδή τα γεγονότα που οδηγούν στο κορυφαίο γεγονός: διαμαρτυρίες, εξεγέρσεις, κοινωνική ανυπακοή, η αντίδραση των κυβερνητικών δυνάμεων, συμβολικές διαμαρτυρίες κτλ.

Αυτός ο αρχικός αναβρασμός θα πρέπει να έχει ήδη καταστήσει σαφή το «Σκοπό», αυτό που οι εξεγερμένοι αποσκοπούν να επιτύχουν, τις διεκδικήσεις τους.

Συναφώς θα πρέπει να έχει καταστήσει σαφές το «Κορυφαίο Γεγονός», δηλαδή το βασικό κομμάτι της αφήγησης. Συνήθως στα περιοδικά και την τηλεόραση, η επανάσταση ταυτίζεται με την αλλαγή καθεστώτος.

Ωστόσο, η ιστορία δεν τελειώνει εδώ, γιατί το «Κορυφαίο Γεγονός» γεννά την «Εκτόνωση», δηλαδή τα γεγονότα με τα οποία λήγει η αφήγηση: τί συμβαίνει στα πρόσωπα του καθεστώτος, ποιοί τα αντικαθιστούν, οι πανηγυρισμοί του λαού κτλ.

Πρέπει, έπειτα, να στραφούμε στο «Αποτέλεσμα», την αλλαγή, δηλαδή, του κοινωνικοπολιτικού πλαισίου που είχε περιγραφεί στις «προϋποθέσεις». Τέλος πρέπει να δούμε τις «Ύστερες Προϋποθέσεις» της κινητοποίησης συνολικά. Με άλλα λόγια να δούμε για πόσο επιμένει στην κοινωνία η επιθυμία της ανανέωσης και πόσο δύσκολο είναι για το καινούριο κράτος να αναδιαπραγματευτεί σε επίπεδο διεθνών σχέσεων χωρίς να εγκαταλείψει τις αρχές της επανάστασης.

Προφανώς, αυτό που μόλις περιέγραψα είναι μια δομή που ενεργοποιείται σε ένα βάθος χρόνου. Η διαχρονικότητα αποτελεί, στην πραγματικότητα, ένα από τα πιο κομβικά χαρακτηριστικά της αφήγησης. Η διήγηση μιας ιστορίας σημαίνει τη δημιουργία μιας χρονολογικής συνέχειας, σημαίνει την ερμηνεία του χρόνου, κάτι που συχνά έχει καθησυχαστική επιρροή από γνωσιακής άποψης. Αυτό συμβαίνει γιατί η διαδικασία της

χρονολόγησης γεγονότων μας δίνει την πεποίθηση ότι τα κυριεύουμε, ότι τα κατέχουμε. Μάλιστα τούτο συμβαίνει σε τέτοιο βαθμό που συχνά, η χρονολογική σειρά μετατρέπεται σε σειρά αιτιότητας. Η αυταπάτη ότι η αφήγηση που ορίζει ότι το «Γ ακολουθεί το Β, το οποίο με τη σειρά του ακολουθεί το Α» είναι αντίστοιχη μιας αφήγησης που ορίζει ότι το «Γ πηγάζει από το Β, το οποίο με τη σειρά του πηγάζει από το Α». Αν χτες είπα ότι σήμερα θα διεξαχθεί ναυμαχία, σήμερα θα αποδεικνυόμουν λάθος, μιας και καμία ναυμαχία δεν διεξάγεται. Χτες, όμως, η ίδια πρόταση ήταν ταλαντευόμενη, δεν ήταν ούτε σωστή ούτε λάθος. Έτσι η αφήγηση στόχο έχει να επανακαθιερώσει αυτήν την αγνή απόχρωση του μη προβλέψιμου. Θα πρέπει να αποφεύγουμε τη λεγόμενη αναδρομική αυταπάτη του ντετερμινισμού, μιας τοξίνης πιθανώς παρούσας σε κάθε ιστορία. Υπό τη δράση της, η διαδοχή των παρελθοντικών γεγονότων μετατρέπεται σε αναγκαία διαδοχή. Λησμονούμε, λοιπόν, ότι ισχύει το αντίθετο, ότι κάθε στιγμή περικλείει άπειρα πιθανά μέλλοντα. Έτσι οι αφηγήσεις θα πρέπει να ερευνούν μian υπόθεση και όχι να την παρουσιάζουν ως αναπόφευκτη. Το φασιστικό καθεστώς στο πλαίσιο της αυτοπεριγραφής του ως το αποτέλεσμα μιας επανάστασης και εγγεγραμμένο στο πεπρωμένο της Ιταλίας, έκανε εκτεταμένη χρήση αυτής της τεχνικής, τονίζοντας την «αναγκαιότητα» κάθε βήματος, από την ίδρυση του Κόμματος μέχρι την Πορεία προς τη Ρώμη.

Οι προϋποθέσεις

Όσον αφορά στις προϋποθέσεις, είναι συχνό το φαινόμενο η ανάλυση του γενικού πλαισίου, όπως αυτό που περιέγραψα πριν, να λαμβάνει χώρα μετά τα γεγονότα, διότι η επανάσταση αντί απλώς να «ωριμάσει» -ρήμα που θα καθιστούσε τη μεταφορά ενδεχομένως καλύτερη-, «ξέσπασε». Ξέσπασε μάλιστα σε μια χώρα για την οποία δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα, σε μια περιοχή που τράβηξε τα φώτα της διεθνούς δημοσιότητας εξαιτίας των εξεγέρσεων. Καταλήγουμε, έτσι, να μαθαίνουμε τις προϋποθέσεις μόνο εκ των υστέρων, μόνο αφότου έχουμε αποκτήσει εικόνα για το τι συμβαίνει. Και τούτο γιατί τα γεγονότα ήταν μεν επείγοντα αλλά έπρεπε ταυτόχρονα και να εξιστορηθούν. Αν όμως επανέλθουμε στις προϋποθέσεις αναδρομικά –φανταστείτε το ως κάτι σαν ανάληψη- αυτές αντί να επιδιώκουν τη δημιουργία μιας συγκεκριμένης εικόνας για τα πράγματα, μοιάζουν να παλεύουν να ανατρέψουν μια ήδη δεδομένη άποψη για τα αυτά τα πράγματα συνέβησαν. Κάτι αντίστοιχο συνέβη με τη Λιβύη, όπου οι πρώτες επαναστάσεις αμέσως ειδώθηκαν μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των «επαναστάσεων της Βόρειας Αφρικής». Μόνο όταν ο Καντάφι αποδείχτηκε πολύ πιο ακλόνητος από τους Μπεν Αλί και Μουμπάρακ, μόνο τότε έγινε αντιληπτή η διαφορά και μόνο τότε σπεύσαμε όλοι και όλες να δικαιολογήσουμε την επιμονή του καθεστώτος με βάση τις ειδικές συνθήκες της λιβυκής υπόθεσης. Σ' αυτό όμως το σημείο, όπως λέει και η ιταλική παροιμία, το μπάλωμα ήταν χειρότερο κι απ' το ξήλωμα, κι έτσι οι αναλυτές κατέληξαν να αποδίδουν υπέρμετρα μεγάλη σημασία στις φυλετικές και εδαφικές διακρίσεις μεταξύ των Λιβύων αδιαφορώντας παντελώς για το στοιχείο του αυθόρμητου, ριζοσπαστικού, πολιτικού ξεσηκωμού.

Θα πρέπει εδώ να παραδεχτούμε ότι στο δυτικό κόσμο, προτού λάβουν χώρα οι πρόσφατες εξεγέρσεις, η γνώση μας για τις κοινωνίες της Τυνησίας, της Αιγύπτου, της Λιβύης και της Μέσης Ανατολής ήταν εγκλωβισμένη στο δόγμα που θέλει μια αραβική χώρα να είναι μουσουλμανική χώρα, να είναι, δηλαδή, κυριαρχούμενη από τη θρησκεία. Έτσι η κοινωνία είναι χωρισμένη μεταξύ φονταμενταλιστών και μετριοπαθών. Και η θρησκεία είναι το μοναδικό κλειδί για να την κατανοήσουμε και να ανοίξουμε διάλογο μαζί της.

Ευτυχώς για εμάς, αν ένα καθεστώς πρόσφατα επαναστατικοποιήθηκε, αυτό είναι το καθεστώς της συζήτησης που έχει ανοίξει αναφορικά με το μουσουλμανικό και αραβικό κόσμο. Εδώ τα γεγονότα της Τύνιδας και της πλατείας Ταχρίρ τσάκισαν την τοξική αφήγηση που αφορούσε στις προϋποθέσεις (παρ' ότι για μερικές μέρες, η τοξική αυτή αφήγηση εμπόδιζε αρκετούς αναλυτές να καταλάβουν τι συνέβαινε και τους ώθησε να αναζητήσουν το ρόλο της θρησκείας στις επαναστάσεις). Όπως σημειώνει ο Hayrettin Yucesoγ, «η συζήτηση για το Ισλάμ στα προοδευτικά μέσα και την ακαδημαϊκή κοινότητα ήταν σε μεγάλο βαθμό αντίστοιχη της φράσης της Μαρίας Αντουανέτας «Ας φάνε παντεσπάνι». Με κάθε καλή πρόθεση, αυτό είναι αληθές, ωστόσο δεν δείχνει ούτε κατανόηση της κατάστασης ούτε λύνει οποιοδήποτε πρόβλημα. Οι εξεγέρσεις διέλυσαν τις έννοιες του «θρησκευτικού διαλόγου» και της «πολιτισμικής κατανόησης» ως τα πλαίσια για την κατανόηση των «Μουσουλμάνων» και «Αράβων»».

Ένα ακόμη παράδειγμα τοξικής αφήγησης αναφορικά με τις προϋποθέσεις είναι η μυθοπλασία στην οποία προέβη ο Τ.Ε. Λώρενς αναφορικά με τη λεγόμενη «Αραβική Επανάσταση». Μεταξύ του 1915 και 1916, οι Βρετανοί επιτέθηκαν στην Οθωμανική αυτοκρατορία, στις περιοχές της Καλλίπολης και της Μεσοποταμίας, αλλά βρέθηκαν αντιμέτωποι με απρόσμενη αντίσταση. Αυτό ματαίωσε τις ελπίδες των κρυφών εκείνων αραβικών κοινοτήτων που είχαν εναποθέσει στον πόλεμο τις ελπίδες τους για τη δημιουργία εσωτερικού μετώπου για την ανεξαρτησία. Οι κοινότητες αυτές απαρτίζονταν από αστούς και αξιωματικούς του στρατού και είχαν τις βάσεις τους σε Δαμασκό, Βαγδάτη και Χαλέπι. Έχοντας απολέσει τον ενθουσιασμό για την επαναστατική τους επιχείρηση, οι Βρετανοί, που είχαν πραγματική ανάγκη αυτή την επανάσταση, αποφάσισαν να στραφούν στους βεδουίνους της πόλης Χέτζα της Σαουδικής Αραβίας. Στην εισαγωγή του αριστουργήματός του Λώρενς Επτά Πυλώνες της Σοφίας, ο συγγραφέας δικαιολογεί την αλλαγή αυτή στρατηγικής με ένα ιδεολογικό-ποιητικό επιχείρημα διαποτισμένο από τη λογική του οριενταλισμού. Εξηγεί, λοιπόν, ότι η δύναμη των Αράβων γεννήθηκε και ζει στην έρημο και όχι στη μαλθακότητα των πόλεων. Για το λόγο αυτό και οι προϋποθέσεις του ξεσηκωμού πρέπει να καλλιεργηθούν στην έρημο. Εξάλλου εκεί διαβιεί και μια κοινότητα νομαδικών φυλών ενωμένη στη βάση της γλώσσας και της πίστης της στο Κοράνι.

Μιλώντας για τις προϋποθέσεις της επανάστασης με αυτούς τους όρους, ο Λώρενς λησμονεί ότι οι παραπάνω φυλές ήταν ενδεχομένως κατάλληλες για να δυσκολέψουν τη ζωή των Τούρκων κάνοντας αντάρτικο και πραγματοποιώντας έτσι τις ρομαντικές φαντασιώσεις του δυτικού κόσμου. Δεν θα ήταν όμως ποτέ σε θέση να ολοκληρώσουν μια επανάσταση χτίζοντας τη Μεγάλη Αραβία μέσα από τα συντρίμια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αντίθετα με τους Άραβες των αστικών κέντρων, οι νομάδες δεν ενδιαφέρονταν να χτίσουν «έθνος», πολύ περισσότερο δε αδιαφορούσαν για το χτίσιμο «κράτους». Ίσως μόνο οι ηγέτες τους να μπορούσαν να έχουν γίνει εθνικοί ηγέτες, αλλά ακόμη και αυτό θα συνέβαινε μέσα σε κράτη χτισμένα από άλλους.

Η ανοικοδόμηση

Πολύ συχνά, στις αφηγήσεις για την επανάσταση παραλείπουμε το κομμάτι των προϋποθέσεων, και αναζητούμε κατευθείαν την αρχική πηγή, την «έναρξη» που θα μπορέσει να μας διαφωτίσει για το τι ακριβώς συνέβη. Την ημερομηνία που στο μέλλον θα ορίσουμε ως αργία ή που θα τη μελετάμε στα σχολικά βιβλία. Προφανώς και κάθε ιστορία χρειάζεται μια έναρξη. Ωστόσο στη δομή του γένους της «επανάστασης», η έναρξη αυτή έχει μια

ειδική συμβολική αξία, μοιάζει με ένα είδος προπατορικού αμαρτήματος. Η επιλογή της ημερομηνίας αυτής δεν είναι ποτέ αυθαίρετη, δεν μπορεί να τοποθετηθεί σε μια στιγμή του χρονικού συνεχούς: είναι εξαιρετικά ασύνηθες στο πλαίσιο αφήγησης μιας επανάστασης, η έναρξή της να εξιστορείται *in medias res*, στη μέση, δηλαδή, της αφήγησης. Τις περισσότερες φορές εστιάζουμε στο γεγονός εκείνο που μαρτυρά την αδυναμία των κυβερνητικών δυνάμεων. Τούτο συμβαίνει, γιατί όπως λέει ο Τσαρλς Τίλλυ, η εικόνα μας για μια «επαναστατική κατάσταση» δομείται γύρω από τρία χαρακτηριστικά: την ύπαρξη ομάδων με διεκδικήσεις ασύμβατες με τον κρατικό έλεγχο, την προσκόλληση των πολιτών σε αυτές τις ομάδες και, βέβαια, την αδυναμία του Κράτους να δώσει ικανοποιητική απάντηση στις διεκδικήσεις τους.

Σε όλους τους απολογισμούς των εξεγέρσεων της Βόρειας Αφρικής, βρίσκουμε ήδη μια μυθική αναφορά στη μορφή ενός νεαρού Τυνησίου απόφοιτου, αναγκασμένου να επιβιώνει ως υπαίθριος μανάβης, και ο οποίος αυτοπυρπολήθηκε διαμαρτυρόμενος κατά της απόφασης της αστυνομίας να κατάσχει το εμπόρευσμά του. Η αυτοκτονία του ώθησε πολλούς πολίτες να εκφράσουν τη διαφωνία τους με μian αποφασιστικότητα άγνωστη εδώ και πολλά χρόνια στους δρόμους της Τυνησίας. Μια τέτοια πρωτοβουλία δεν συνιστά απλώς έναρξη: Συνιστά γένεση. Καταφέρνει να συμβολίσει τον αυθορμητισμό της εξέγερσης καθώς και την κοινωνική της σύνθεση: νεολαία της εργατικής τάξης με υψηλό επίπεδο μόρφωσης. Κι όμως, μια επαναστατική κατάσταση είναι πάντα πολυσχιδής. Περικλείει πολλές καταστάσεις, δημιουργεί πολλαπλές μεταβολές σε πολλούς χώρους και διαφορετικούς χρόνους. Έτσι το να εστιάζουμε σε μια μεμονωμένη στιγμή έναρξης, πιθανότατα παρακάμπει τον πολυσχιδή αυτό χαρακτήρα μιας επανάστασης.

Μια καλή αφήγηση για την επανάσταση θα έπρεπε να αναφέρει στον πρόλογο τις προϋποθέσεις και ως πρώτο κεφάλαιο να περιέχει μια έναρξη, η οποία όμως θα περικλείει περισσότερες από μία στιγμές αφετηρίας.

«Κάθε φορά η έναρξη είναι η στιγμή διαχωρισμού από την πολλαπλότητα του πιθανού» έγραφε ο Ίταλο Καλβίνο. Διαχωρισμός, αλλά όχι αποκλεισμός ή απομόνωση. Χρειαζόμαστε μια διαχωριστική γραμμή που να μην λησμονεί αυτό που αφήνει απ' έξω.

Επιπλέον, η υπερβολική προσκόλληση στη στιγμή της έναρξης μπορεί να μας καταστήσει χρονολογικά μύωπες. Η «χρονολογική μυωπία» συνίσταται στο να εστιάζουμε υπερβολικά σε πρόσφατα γεγονότα, αδιαφορώντας για αυτά που βρίσκονται πιο μακριά στο χρόνο.

Στην περίπτωση μας, η χρονολογική μυωπία θα μπορούσε να μας οδηγήσει στο να χαρακτηρίσουμε ως «ξέσπασμα της επανάστασης» μια κατάσταση, η οποία, αντίθετα, βρίσκεται σε σχέση συνέχειας με ό,τι συνέβαινε ούτως ή άλλως. Για παράδειγμα, η «Ημέρα Εξέγερσης» που διοργανώθηκε στην πλατεία Περλ της Μανάμα, βιαστικά αποδόθηκε ως το σημείο έναρξης της «επανάστασης» του Μπαχρέιν, παρότι τέτοιου είδους διαμαρτυρίες διοργανώνονταν στο Μπαχρέιν επί χρόνια. Απλώς δεν το γνωρίζαμε γιατί κανείς δεν ασχολιόταν με το Μπαχρέιν.

Εδώ, λοιπόν, αναφορικά με την αρχή της αφήγησης, αντιμετωπίζουμε ένα πρόβλημα έμφυτο και σε κάθε άλλη στιγμή της αφήγησης. Για να διηγηθούμε καλά μια ιστορία, θα πρέπει να δώσουμε σημασία στη λεπτομέρεια. Αλλά όταν το κάνουμε κινδυνεύουμε να ορίσουμε τη λεπτομέρεια αυτή ως αρχετυπική, ως αντιπροσωπευτική του συνόλου. Θα πρόκειται για μια δηλητηριώδη συνεκδοχή όπου το μέρος αντικαθιστά το όλο. Το μόνο αντίδοτο είναι να ψάξουμε για την αντίφαση, για το μοναδικό που πολλαπλασιάζεται.

Για παράδειγμα: ο λαός του Μπαχρέν διαδηλώνει στην πλατεία Περλ κατά της ηγεσίας της χώρας. Εκεί, σαν καλός αφηγητής, θα αναζητήσεις τις λεπτομέρειες και θα αναρωτηθείς: «Ποιά είναι η σύνθεση αυτού του «λαού του Μπαχρέν» που διαδηλώνει στην πλατεία Περλ;». Απάντηση: Είναι Σίιτες. Και η ηγεσία; Είναι Σουνίτες. Ε λοιπόν, αν κρίναμε μόνο από αυτήν τη λεπτομέρεια, ο αναγνώστης θα μπορούσε να καταλήξει στο ότι αυτό που συμβαίνει στο Μπαχρέν είναι εμφύλιος μεταξύ δύο μουσουλμανικών σεχτών. Κι επειδή η κατεχοχήν σιιτική χώρα είναι το Ιράν, θα μπορούσε να βγει το συμπέρασμα ότι το Ιράν στηρίζει την εξέγερση. Για να καταπολεμηθεί αυτό το Συνεκδοχικό Αποτέλεσμα, ο καλός αφηγητής πρέπει να αναζητήσει την αντίφαση. Αυτή θα την ανακαλύψει στο γεγονός ότι οι εργάτες του Μπαχρέν οργανώνουν μαζικές απεργίες, συμπεριλαμβανομένης της Alba Aluminium, του μεγαλύτερου χυτηρίου αλουμινίου στον κόσμο, της οποίας το συνδικάτο έχει αρχηγό τον Αλί Μπιν Αλί, έναν σουνίτη. Κι αν ο αφηγητής μας δουλέψει σκληρά θα ανακαλύψει ότι η λεπτομέρεια που διάλεξε αρχικά, δηλαδή το ότι οι διαδηλωτές της πλατείας Περλ είναι σίιτες, μπορεί να μεταφραστεί και αλλιώς: Οι σίιτες αποτελούν τη φτωχή πλειοψηφία της χώρας, και γι' αυτό μια σιιτική εξέγερση είναι μια ταξική εξέγερση.

Άλλο παράδειγμα: Αν κάποιος/α έκαιγε μια αμερικανική ή ισραηλινή σημαία στην πλατεία Ταχρίρ του Καΐρου, αναμφισβήτητα η πράξη αυτή, θα έπαιρνε τη μορφή συνεκδοχής κατά την παρουσίασή της από την τηλεόραση και τον τύπο: αν κάποιος/α καίει ανενόχλητα μια αμερικανική σημαία, αυτό σημαίνει ότι οι εξεγέρσεις είναι αντιαμερικανικές και άρα οι εξεγερμένοι είναι φονταμενταλιστές. (Έχει ένα ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι ο μηχανισμός αυτός εφαρμόζεται και στην αντίστροφη περίπτωση, αυτήν της παράλειψης: αν καμιά αμερικανική σημαία δεν καεί κατά τη διάρκεια εξεγέρσεων σε μουσουλμανική χώρα, τότε –για όσους αρέσκονται στις θεωρίες συνωμοσίας- η εξέγερση θα πρέπει να ελέγχεται από τη CIA).

Κατά τη διαδικασία επιλογής των λεπτομερειών για την αφήγησή μου, θα επηρεαστώ επίσης από το είδος αφήγησης στο οποίο επιδίδομαι. Στην περίπτωση της επανάστασης, η εικόνα που περιγράφηκε από τον Τσαρλς Τίλλυ μας ωθεί να αναζητήσουμε διαδηλώσεις, συγκρούσεις, αστυνομική βία, αλλαγές καθεστώτων. Απ' ό,τι φαίνεται η επαναστατική εικόνα με την οποία αισθανόμαστε την περισσότερη οικειότητα είναι αυτή των μεγάλων επαναστάσεων του 20ου αιώνα: ο λαός στους δρόμους, η κατάληψη της εξουσίας. Το έθνος-κράτος, όμως, άλλαξε μετά τον Οκτώβριο του 1917. Αντίστοιχα ίσως να πρέπει να αλλάξει και η αντίληψή μας για την επανάσταση. Αυτό ισχύει και για έναν επιπλέον λόγο: όπως ήδη ειπώθηκε, η επανάσταση δεν αφορά απαραίτητα μόνο την εξουσία, τον έλεγχο του κρατικού μηχανισμού, το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση κ.ο.κ. Μια επανάσταση βεβαίως διεξάγεται στους δρόμους. Ωστόσο, η επανάσταση είναι πάνω απ' όλα μια δημιουργική ώθηση με κατεύθυνση την αλλαγή του κόσμου, την επανανοηματοδότησή του, την προσπάθεια για το αδύνατο.

Πρόσφατα δημοσιεύτηκε στη διαδικτυακή σελίδα του Guardian ένα διαδραστικό διάγραμμα των διαμαρτυριών στη Μέση Ανατολή, το οποίο περιελάμβανε μια λίστα των χωρών διαρθρωμένη σε παράλληλη κατάταξη και τα σπουδαιότερα γεγονότα αναπαριστάμενα από τέσσερα διαφορετικά σύμβολα:

Διαμαρτυρία/Απάντηση της κυβέρνησης Πολιτικές πράξεις Αλλαγή καθεστώτος Διεθνής/Εγχώρια αντιμετώπιση

Σε μια τόσο αυστηρή κατηγοριοποίηση, η κατεδάφιση του μνημείου «Μαργαριτάρι της Μανάμα» που διατάχθηκε από τον σουλτάνο αλ Χαλίφα με σκοπό την εξαφάνισή του

επαναστατικού αυτού συμβόλου, κατατάχθηκε στην κατηγορία των «πολιτικών πράξεων», ενώ προφανέστατα επρόκειτο για κίνηση με συγκεκριμένη σημειολογία. Η εξέγερση είχε μεταβάλει το χαρακτήρα ενός σπουδαίου μνημείου, αφιερωμένου στους κυνηγούς μαργαριταριών του Κόλπου. Ο λαός τούτο το είχε καταφέρει απλώς κατεβαίνοντας στο δρόμο και όχι με γραφειοκρατικές διαδικασίες. Σε εκείνο το σημείο έπρεπε, λοιπόν, να κατέβει στους δρόμους και το καθεστώς. Αυτή τη φορά όμως, όχι για να πυροβολήσει διαδηλωτές, αλλά για να διαλύσει τα σύμβολά τους μέσα από μια παράξενη προληπτική αντιστροφή του συνήθως συμβαίνοντος κατά τη διάρκεια αλλαγής καθεστώτων: δηλαδή, την καταστροφή συμβόλων εξουσίας και αγαλμάτων του ηγέτη.

Η μοναδική προσπάθεια να αρθρωθεί λόγος για τις επαναστάσεις αυτές, χωρίς να επικεντρώνεται αποκλειστικά στους δρόμους, είχε διφορούμενα αποτελέσματα. Αναφέρομαι στην «επανάσταση του τουίτερ», η οποία είχε ήδη εφαρμοστεί σε μια πιθανά «πολύχρωμη επανάσταση» στη Μολδαβία και είχε έπειτα μεταφερθεί στην περίπτωση της Τυνησίας, με αποτέλεσμα μια δηλητηριώδη σύγχυση ανάμεσα σε μέσα και αιτίες. Το τουίτερ και οι σελίδες κοινωνικής δικτύωσης αποτέλεσαν χρήσιμα εργαλεία επικοινωνίας με τις διαδηλώσεις της Τυνησίας, μόνο που οι διαδηλώσεις αυτές δεν διεξάγονταν μέσα στο τουίτερ. Όπως σημειώνει ο Ταράκ Μπαράουι: «οι επαναστάτες της Γαλλίας και της Αϊτής τη δεκαετία του 1790 αλληλοενημερώνονταν για τις δραστηριότητές τους μέσω του φορτηγού πλοίου της γραμμής Τζαμάικα-Λονδίνο». Οι αφηγήσεις περί «τεχνοφιλίας» -στις περιπτώσεις της Βόρειας Αφρικής και Μέσης Ανατολής- είχαν ως αποτέλεσμα τον καθησυχασμό των ακροατών. Είχαν ως αποτέλεσμα να κάνουν την παραβίαση/διάρρηξη της καθημερινότητας λιγότερο αποδιοργανωτική. Αν πιστέψουμε ότι αυτό που συμβαίνει στην Τυνησία είναι μια «επανάσταση του τουίτερ», νιώθουμε πολύ πιο άνετα απ' ό,τι θα νιώθαμε αν ακούγαμε περί μιας άγριας εξέγερσης, μακριά από τα στάνταρ μας, όπου άνθρωποι αυτοπυρπολούνται ή εξεγείρονται ενάντια στις τιμές του ψωμιού και του ελαιόλαδου. Έτσι και ο σουλτάνος αλ Χαλίφα αναφέρθηκε στην τηλεόραση και τις εικόνες που μεταδίδονταν από άλλες επαναστατημένες χώρες για να δικαιολογήσει το γεγονός ότι οι πολίτες διαδήλωναν δυναμικά με στόχο την αλλαγή: «Αυτό δεν είναι το Μπαχρέιν που ξέρω», είπε. Ξεχνώντας, βεβαίως, επιλεκτικά, ότι η εξέγερση κρατάει εδώ και χρόνια με εκατοντάδες πολιτικούς κρατούμενους να βασανίζονται σε τέσσερις φυλακές μέσα και γύρω από τη Μανάμα.

Με μια έννοια, το Τουίτερ και το Φέισμπουκ είναι οι «Λώρενς της Αραβίας» του εικοστού πρώτου αιώνα: η έμφαση στα κοινωνικά δίκτυα μας δίνει την αίσθηση ότι οι επαναστάσεις είναι υποπροϊόν του διαδικτύου. Του κατεξοχήν εργαλείου, δηλαδή, της δημοκρατίας και συμμετοχής, το οποίο με τη σειρά του αποτελεί προϊόν του δυτικού κόσμου. Λέμε, λοιπόν, ότι αν η Αίγυπτος εξεγέρθηκε χάρη στο διαδίκτυο, εξεγέρθηκε χάρη σε εμάς, ξεχνώντας έτσι ότι το σύμβολο της επανάστασης αυτής δεν ήταν το διαδίκτυο: ήταν μια πλατεία. Γιατί η ανατροπή ενός δικτάτορα από το τουίτερ δεν είναι και το πιο εύκολο πράγμα: αφενός γιατί η πρόσβαση στο ίντερνετ μπορεί να μπλοκαριστεί, και σε κάποια φάση είχε όντως γίνει έτσι, και αφετέρου, γιατί ακόμη και οι δικτάτορες διαβάζουν τις σελίδες κοινωνικής δικτύωσης χωρίς, βέβαια, να αποκαλύπτουν την ταυτότητά τους.

Ο Σκοπός

Στη διαδικασία καθορισμού του Σκοπού, μια τυπική τοξική προσέγγιση είναι η υπόθεση ότι εξαιτίας του αυταρχικού χαρακτήρα ενός καθεστώτος, οι διεκδικήσεις της κοινωνίας

περιορίζονται στη «δημοκρατία» και τα «ανθρώπινα δικαιώματα». Για το λόγο αυτό η επανάσταση λήγει με την πτώση του δικτάτορα, μετά την οποία μπορούμε να επικαλεστούμε μια «μεθοδική μετάβαση», η οποία αδιαφορεί για τις πιο ριζοσπαστικές διεκδικήσεις και τα αλλάζει όλα με τρόπο ώστε όλα να παραμείνουν ίδια. Πιο γενικά, είναι πάντα τοξική –αλλά και αφηγηματικά αναποτελεσματική- η τάση να αποδίδουμε μια μερική σκοπιμότητα στους φορείς της επανάστασης: για την ακρίβεια, για να διηγηθεί κανείς μια καλή ιστορία, θα πρέπει πάντα να αποδίδει συγκεκριμένες σκοπιμότητες στους πρωταγωνιστές της. Όσοι δεν έχουν συγκεκριμένες σκοπιμότητες θεωρούνται μαριονέτες και οι μαριονέτες χρειάζονται κάποιον να τις χειρίζεται. Έτσι, εκατό χρόνια μετά, γινόμαστε και πάλι μάρτυρες της επιστροφής του μύθου του Λώρενς της Αραβίας. Έτσι ως ηρωική Δύση πρέπει να αυτοχριστούμε σωτήρες της Ανατολής, βοηθοί της σε μια διαδικασία απελευθέρωσης από τον εαυτό της.

Τούτο συμβαίνει γιατί οι ιστορίες έχουν την τάση να σωρεύονται, να πλησιάζουν η μια την άλλη συγκροτώντας συμπλέγματα ιστοριών βασισμένα σε ομοιότητες και επαναλήψεις. Αυτή είναι μια τάση που μπορεί να βοηθήσει ή και να αποπροσανατολίσει μια ερμηνεία, ανάλογα με το στοιχείο που δρα ως προωθητικό της σώρευσης: μπορεί να είναι ένα επιφανειακό στοιχείο που συγκαλύπτει σημαντικές διαφορές. Ή μπορεί να είναι ένα ουσιαστικό χαρακτηριστικό, που δεν χάνει τη σπουδαιότητά του παρά τις τυχόν διαφορές. Αναμφισβήτητα, η κατανόησή μας για το γεγονός της πτώσης του Τσαουσέσκου στη Ρουμανία δεν βοηθήθηκε ιδιαίτερα από τις προσδοκίες που είχαν δημιουργηθεί από την πτώση των άλλων κομμουνιστικών καθεστώτων κατά την ίδια περίοδο. Στη Ρουμανία υπήρχαν, λοιπόν, χαρακτηριστικά τα οποία παρέμεναν στο σκοτάδι, ακριβώς εξαιτίας της κοινής αυτής αφήγησης -της σώρευσης των γεγονότων. Επιπλέον, η παρομοίωση των γεγονότων αυτών με την επαναστατική αφήγηση για το γαλλικό λαό που δίκαιζε το βασιλιά του επίσης δεν βοήθησε. Ενώ, λοιπόν, στη Γαλλία η ιδέα του καρατομημένου κεφαλιού του βασιλιά ώθησε την επαναστατική διαδικασία, στη Ρουμανία, η θανατική ποινή και εκτέλεση του Τσαουσέσκου ήταν ακριβώς αυτό που σκέπασε τη “*revolutia furata*”, την Κλεμμένη Επανάσταση. Η τελευταία είναι μια φράση που χρησιμοποιήθηκε από Ρουμάνους φοιτητές, οι οποίοι ξυλοκοπήθηκαν από ανθρακωρύχους, λίγες μόλις μέρες μετά από εκείνα τα Χριστούγεννα του 1989.

Αυτό ενδέχεται να είναι η συνέπεια της σύνδεσης της επαναστατικής αφήγησης κυρίως με το πρόσωπο του δικτάτορα και την πτώση του. Πρόκειται για ένα βήμα που είναι απαραίτητο στην επαναστατική αφήγηση, δεν είναι όμως επαρκές για να ορίσει οποιαδήποτε επαναστατική διαδικασία.

Η προσωποποίηση αυτή είναι εμφανής και στις αφηγήσεις που προέρχονται από τη Λιβύη. Υπάρχει, λοιπόν, ο κίνδυνος τούτο να οδηγήσει σε ένα ακόμη «Φαινόμενο Τσαουσέσκου»: διώχνουμε το δικτάτορα έτσι ώστε να μπορέσουμε να πούμε στον υπόλοιπο κόσμο ότι εδώ έλαβε χώρα μια επανάσταση. Αλλά αυτό ακριβώς είναι το πέπλο πίσω από το οποίο θα κρύψουμε το γεγονός της υφέρπουσας επιστροφής στο παλιό status quo.

Για παράδειγμα, η εθνικο-γεωγραφικού τύπου σώρευση αφηγήσεων (η σώρευση, δηλαδή όλων των επαναστάσεων κάτω από τον κοινό τίτλο «Αραβικές Επανάστασεις») δεν βοηθάει στην κατανόησή μας για τα γεγονότα που ασκούν επιρροή στο Ομάν. (Πριν μερικές μέρες στα νέα του BBC αναρωτιούνταν «αν αυτή η μέχρι πρότινος σταθερή χώρα του Κόλπου με τον μεγάλο και νεαρό πληθυσμό της θα μπορούσε να μετατραπεί στην επόμενη Αίγυπτο ή Τυνησία».)

Εν προκειμένω, στο Ομάν, δεν υπάρχουν διεκδικήσεις για ριζοσπαστική αλλαγή του καθεστώτος. Ωστόσο, στο Σοχάρ, το σημαντικότερο, δηλαδή, βιομηχανικό κέντρο του κράτους, έλαβαν χώρα εξαιρετικά σκληρές διαδηλώσεις. Ίσως, λοιπόν, αυτό το γεγονός θα μπορούσε να μας παρέχει μια βαθύτερη αρχή για να σωρεύσουμε τις αφηγήσεις αναπτύσσοντας έτσι μια οπτική πιο καθολική: αν στο Ομάν σημειώνονται διαδηλώσεις σε ένα μεγάλο βιομηχανικό κέντρο, και αν στο Μπαχρέιν οι εργάτες της Alba Aluminium κατεβαίνουν σε απεργίες, αν στην Τυνησία οι διαδηλώσεις γίνονται κυρίως από την άνεργη νεολαία, αν αντίστοιχα στο Οχάιο και το Ουισκόνσιν γίνονται από δημοσίους υπαλλήλους, αν στη Ρώμη, τη Λισαβόνα, το Λονδίνο και το Παρίσι γίνονται από πανεπιστημιακούς φοιτητές με αβέβαιο μέλλον και αν στην Ελλάδα από φοιτητές και εργαζομένους, τότε πιθανόν να υπάρχει μια ευρύτερη αφήγηση για τα όσα συμβαίνουν στον κόσμο, πέρα από τις αραβικές χώρες, τη βόρεια Αφρική και τη Μέση Ανατολή.

Θα πρόκειται για μια βαθύτερη σώρευση αφηγήσεων, η οποία αποφεύγει το τοξικό στοιχείο του διαίρει και βασίλευε. Το τελευταίο σπάει τις αλληλουχίες και επιδιώκει να διαχωρίσει πράγματα που θα μπορούσαν να θεωρηθούν όμοια, επικεντρωνόμενο σε άλλες -δευτερεύουσες- ομοιότητες.

Το Κεντρικό Γεγονός και η Εκτόνωση

Σύμφωνα με τον Τίλλυ, ο τρόπος με τον οποίο συνήθως πλαισιώνουμε στην αφήγηση το Κεντρικό Γεγονός υπονοεί ότι το αποτέλεσμα της επανάστασης ήταν μια ριζοσπαστική αλλαγή στην ηγεσία κράτους και διοίκησης, με μεγάλα κομμάτια του στρατού να δηλώνουν αφοσίωση στη νέα κυβέρνηση. Και εδώ το μοντέλο εστιάζει υπερβολικά στις δυνάμεις και το συσχετισμό τους. Φαίνεται σαν να έχουμε ανάγκη να συντηρήσουμε μια σταθερή, οριστική μεταβολή, η οποία έχουμε την πεποίθηση ότι λαμβάνει χώρα μονάχα μέσα στις δομές του κράτους και όχι στα μυαλά των ανθρώπων. Στα προηγούμενα παραδείγματα είδαμε ότι υπάρχουν τοξικές αφηγήσεις, που σκοπό έχουν να κάνουν το απρόοπτο πιο εύκολα αποδεκτό. Τούτο σημαίνει ότι έχουν σκοπό να δαμάσουν τη διαλεκτική, τόσο τη διαλεκτική που είναι εσωτερικό κομμάτι κάθε επανάστασης όσο και τη διαλεκτική που είναι εσωτερικό κομμάτι κάθε ιστορίας. Μια τοξική ιστορία ενσωματώνει ύπουλα το μη-αποδεκτό μέσα στην παραδεδεγμένη πραγματικότητα, όχι όμως για να την ανατρέψει, αλλά, αντίθετα, για να τιθασεύσει το μη-αποδεκτό έτσι ώστε να μην μπορούμε να το αναγνωρίσουμε.

Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου η διαλεκτική τιθασεύεται με την αντίστροφη διαδικασία. Μέσω, δηλαδή, της υπερβολικής παραβίασης του κανόνα, παρουσιάζοντας τη μορφή της ανατροπής της καθημερινότητας, ενώ στην πραγματικότητα δεν έχει υπάρξει καμιά τέτοια ανατροπή. Έτσι αυτό που παρουσιάζεται ως ριζοσπαστική αλλαγή δεν είναι στην πραγματικότητα παρά η συντήρηση της παλιάς πραγματικότητας. Αυτή είναι και η περίπτωση της φασιστικής «επανάστασης». Με άλλα λόγια, η διαλεκτική «φουσκώνεται» με την ελπίδα ότι το επαναστατικό γεγονός θα επέλθει μετά το κεντρικό γεγονός, χάρη στην κινητοποίηση του πλήθους που αρχικά δεν μετείχε σε αυτήν. Αφηγήσεις μολυσμένες με τέτοιου είδους ευσεβείς πόθους ήταν και η επανάσταση του Σιαντ Μπαρέ στη Σομαλία όπως και η «πράσινη επανάσταση» του Καντάφι.

Το αποτέλεσμα και οι μεταγενέστερες συνέπειες

Αυτό είναι το κομμάτι στο οποίο συνήθως αμελούμε να αναφερθούμε, παρότι η σημασία του δεν πρέπει να υποτιμάται. Ξεχνάμε, λοιπόν, να αναφερθούμε σε αυτό εξαιτίας του μυαλού μας. Στο μυαλό μας, κάθε γεγονός της αφήγησης κινητοποιεί διαφορετικά συναισθήματα. Το Κεντρικό Γεγονός αποτελεί το συναισθηματικό ζενίθ, το οποίο μπορεί να μας πλημμυρίσει με θετικά ή αρνητικά συναισθήματα, ανάλογα με τις πεποιθήσεις μας. Σπανίως μας αφήνει αδιάφορους, λόγω του ότι οι νευρώνες-κάτοπτρα που διαθέτουμε αντιδρούν με τον ίδιο τρόπο ανεξαρτήτως του αν μια αφήγηση τη βιώνουμε εμείς οι ίδιοι ή αν μας τη διηγείται κάποιος άλλος. Αν το συναίσθημα είναι θετικό, το μυαλό μας, που μετά το Κεντρικό Γεγονός έχει απελευθερώσει ντοπαμίνη, κάνει ένα είδος μετασυνουσιακού διαλείμματος. Αν το συναίσθημα είναι αρνητικό, τότε ανησυχούμε ή φοβόμαστε και η νορεπινεφρίνη μειώνει την ικανότητα μας για συγκέντρωση. Και στις δυο περιπτώσεις κινδυνεύουμε να αδιαφορήσουμε γι' αυτό που φαντάζει ως απλός επίλογος του Κεντρικού Γεγονότος. Εξάλλου, η εικόνα μας για το επαναστατικό αποτέλεσμα μας οδηγεί στο να σκεφτούμε ότι το Κεντρικό Γεγονός, η κατάληψη, δηλαδή, της εξουσίας από τους επαναστάτες, συμπίπτει με το τελικό αποτέλεσμα της αφήγησης. Η ιστορία, όμως, μας διδάσκει ότι οι επαναστάτες έρχονται αντιμέτωποι με πολύ δύσκολες καταστάσεις μετά την ανατροπή ενός καθεστώτος, καθώς και με προκλήσεις που θέτουν σε κίνδυνο την επιτυχία τους. Από την άλλη, η αφηγηματολογία μάς διδάσκει ότι μια ιστορία δεν τελειώνει με τη νικηφόρα έκβαση της δίκης του ήρωα, ούτε με την εξόντωση του δράκου: υπάρχουν άλλοι κίνδυνοι –και συχνά η επιστροφή παλιότερων εχθρών- που παραμονεύουν τον ήρωα ή την ηρωίδα στο δρόμο της επιστροφής. Η σπουδαιότητα μιας περιπέτειας έγκειται στην ικανότητα του κεντρικού χαρακτήρα να επιστρέψει και να αλλάξει τον κανονικό κόσμο, με εφόδιο το μάθημα που έμαθε κατά τις δίκες και τις μάχες που δόθηκαν στον μη πραγματικό κόσμο. Η λυδία λίθος βρίσκεται, λοιπόν, στο δρόμο της επιστροφής, έτσι ώστε ο ήρωας να επιστρέψει στο χωριό του με το ελιξίριο. Είναι σ' αυτή την τελική δοκιμασία, όπου ο ήρωας συνήθως καταλήγει νεκρός. Το Κεντρικό Γεγονός, είναι λοιπόν, με μια πιο προσεκτική ματιά, μόνο η μισή ιστορία. Και μια μισοειπωμένη ιστορία δεν μπορεί παρά να είναι δηλητηριώδης. Η πραγματική επιτυχία μιας επανάστασης εξαρτάται από την επιθυμία για ανατροπή που εξαπλώνεται σ' όλους τους πολίτες, από το επίπεδο δημιουργικότητας που επενδύουν στην επιθυμία αυτή, από τη διάρκεια της επένδυσης αυτής στο χρόνο. Σε μια πραγματική επανάσταση η δημιουργικότητα αυτή διατηρείται, δεν εξατμίζεται μετά την κατάληψη των Χειμερινών Ανακτόρων. Και πρόκειται για κοινή, καθολική δημιουργικότητα, που δεν επιβάλλεται από τα πάνω.

Ο Αντόνιο Γκράμσι θεωρούσε το φασισμό «παθητική επανάσταση». Τον έβλεπε, δηλαδή, ως μια θέση που αντέστρεφε ένα δευτερεύον κομμάτι της αντίθεσης ώστε να παρουσιάσει τον εαυτό της ως σύνθεση. Ο φασισμός ήταν όμως παθητικός και γιατί έπρεπε να επιβάλει από τα πάνω τη δημιουργικότητα που μια επανάσταση δεν χρειάζεται να έχει σχεδιάσει εκ των προτέρων. Η σημειολογική επανάσταση του φασισμού ήταν ένα πραξικόπημα κατά του λεξικού, κατά της οργάνωσης του χρόνου, κατά των εθίμων. Επανακαθόρισε έννοιες και ταξινομήσεις, αλλά το έκανε μηχανικά από τα πάνω. Αυτό το στοιχείο θα ήταν από μόνο του αρκετό για να αποδείξει την τοξικότητα της φασιστικής «επαναστατικής» αυτο-παρουσίασης.

Συμπεράσματα

Έτσι ολοκληρώνουμε τη διαδρομή μας στην αναζήτηση τοξινών κατά την αφηγηματική κατασκευή του επαναστατικού γεγονότος.

Είδαμε τους κινδύνους που κρύβονται στις αναδρομικές παραισθήσεις του μοιραίου, είδαμε τη χρονολογική μυωπία, την αντιστροφή των γενών, τη μερική σκοπιμότητα, την αφηγηματική σώρευση, την αφήγηση του διαίρει και βασίλευε, το Φαινόμενο Τσαουσέσκου, την εξημερωμένη ή παραφουσκωμένη διαλεκτική, τη μετασυνουσιακή κούραση.

Ο κίνδυνος βρίσκεται στο να ποτίσουμε με τόσα τοξικά την αφήγηση, ώστε να καταλήξουμε στην απόκρυψη της αλήθειας και την αδυναμία αντίληψης των συμβάντων.

Χάρη στη συναίσθηση που μας δίνουν οι νευρώνες-κάτοπτρα, οι λειτουργίες του εγκεφάλου που σχετίζονται με την αντίληψη, το βίωμα, την φαντασίωση, την ονειροπόληση μιας ιστορίας, δεν διαφέρουν μεταξύ τους.

Έτσι το να κατανοήσουμε μια επανάσταση και να τη διηγηθούμε αποτελεσματικά ισούται με την ικανότητά μας να την ονειρευτούμε, όπερ ισούται με την προσπάθειά μας να τη φανταστούμε, που ισούται εντέλει με το να ξεκινάμε να τη βιώνουμε.

Ευχαριστώ

Μάρτιος-Απρίλιος 2011

1 Ο συγγραφέας αναφέρεται σε γραμματικά φαινόμενα και συγκεκριμένα σε αυτό που στη Γραμματική αποκαλείται έγκλιση (οριστική, υποτακτική κοκ).